

Hakkaart

Hakkaart

Schilder en tekenaar

Samenstelling J.L.A. van Rijckevorsel

met bijdragen van Hans Sizoo en Dirk Smidt

**MKW Uitgevers, Leiden
2010**

Inhoud

Voorwoord	Meta Knol	7
Buiten en binnen een kozijntje	Hans Sizoo	11
Fer Hakkaart, tekenaar	Hans Sizoo	107
Hakkaart en de kunst van Oceanië	Dirk Smidt	145
Biografie		161
Tentoonstellingen		166
Lijst van werken		168
Verantwoording		173

Voorwoord

Fer Hakkaart: geboren en getogen in Leiden. Als kind kwam hij al regelmatig in De Lakenhal, waar hij werd verwonderd en verleid door 'Het Laatste Oordeel' van Lucas van Leyden. Met zijn jeugdvriend Dirk Smidt, later conservator Oceanië in het Rijksmuseum voor Volkenkunde, raakte hij gefascineerd door kunstvoorwerpen uit Afrika en Oceanië. Als jonge werknemer van de Rotogravure volgde hij tegelijkertijd een avondstudie aan de Koninklijke Academie in Den Haag. Daar raakte hij bevriend met de eveneens Leidse beeldhouwer Frans de Wit. Wanneer Hakkaart als twintiger in 1964 besluit om zich helemaal aan het kunstenaarschap te wijden, boekt hij meteen succes met een solotentoonstelling in De Lakenhal (1965). Uit deze tentoonstelling koopt het museum drie schilderijen aan. Ziedaar het begin van de 'collectie Hakkaart' in Museum De Lakenhal.

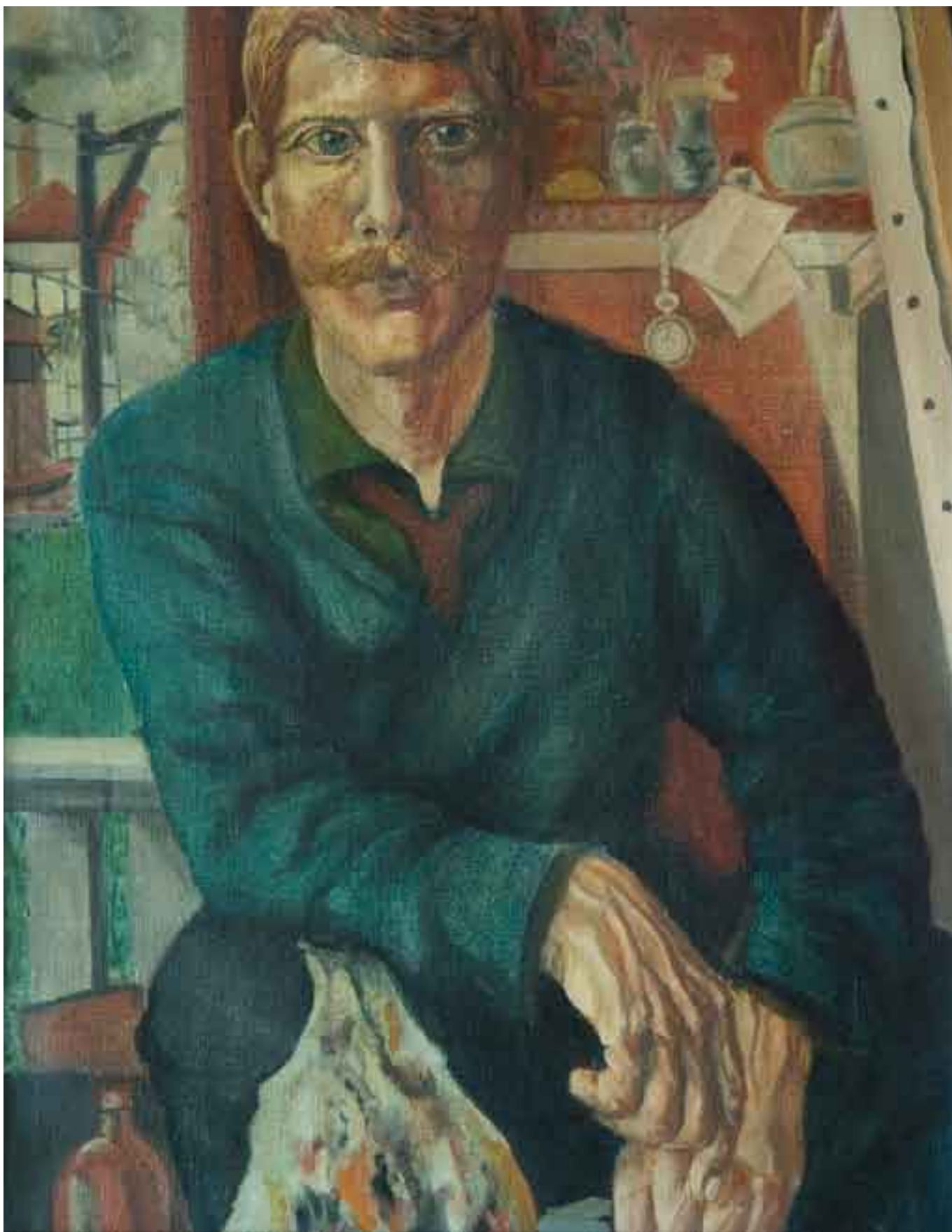
Sinds het Leidse stadsbestuur zich in de 16e eeuw ontfermde over de religieuze schilderkunst die in Leidse kerken bloot stond aan de beeldenstormers, is er sprake van een verzamelcultuur waarin Leidse makers bijzondere aandacht krijgen. Dat geldt ook en nog altijd voor kunstenaars zoals Hakkaart. Zijn oeuvre geldt als een volgende stap in de Leidse schildertraditie die van Cornelis Engelbrechtsz en Lucas van Leyden, via Rembrandt en Bakker Korff naar het heden loopt. In Museum De Lakenhal komen al die lijnen samen.

De band tussen Fer Hakkaart en De Lakenhal komt daarnaast ook tot uitdrukking in het feit, dat hij vanaf 1970 tot aan de opheffing in de jaren negentig als enige kunstenaar lid was van de 'Deelcommissie Stedelijk Museum De Lakenhal'. Vanaf 1972 tot 1991 was hij bovendien, naast ander prominente leden zoals Rudi Fuchs en Benno Premesela, lid van de aparte commissie 'Aankopen Moderne Kunst', die het begin markeert van de aanleg van een naoorlogse, nationaal georiënteerde kunstcollectie in De Lakenhal. Hakkaart had een goed oog voor de kunsten en sprong zonder meer op de barricaden als een gewaagd aankoopvoorstel door het stadsbestuur in twijfel werd getrokken, hetgeen – eerlijk gezegd - in die tijd nogal eens gebeurde. Als lid van de commissie gaf hij er blijk van buiten de grenzen van zijn eigen kunst te kunnen kijken.

Zijn eigen werk is ook veelzijdig, maar evengoed consistent. Het laat uiteenlopende inspiratiebronnen, stijlen en voorkeuren zien, waarbij in de loop der decennia een oeuvre is ontstaan van schilderijen, etsen en tekeningen die heen en weer bewegen tussen introvert en extravert, figuratie en abstractie. Het werk van Hakkaart getuigt van een bewonderenswaardige volharding en een sterk technisch meesterschap. Het laat zien dat hij de hedendaagse mens terloops observeert in zijn natuurlijke, dagelijkse habitat van huis, kozijn, terras, kermis of café, als feilbare, sociale wezens met elk hun eigen karakter en stemming.

Nu de schilder zijn 70ste geboortjaar nadert, pakken maar liefst vier kunstinstituten de draad van zijn oeuvre op: het Gorcums Museum bijt de spits af met een overzichtstentoonstelling in 2010. Museum Volkenkunde in Leiden presenteert de tentoonstelling 'Hakkaart en de kunst van Oceanië', waarin licht wordt geworpen op de kunstenaar Hakkaart in zijn hoedanigheid als verzamelaar van etnografica. En terwijl Galerie LUMC tekeningen en schilderijen toont, laat Museum De Lakenhal nog eens zien welke werken van Hakkaart in de loop der tijd door het museum werden verzameld.

Bovenstaande tentoonstellingen laten de bekende werken van Hakkaart in hun onderlinge samenhang zien. Maar er worden ook onbekende werken gepresenteerd die niet eerder publiekelijk zijn getoond. Dit boek, met teksten van Hans Sizoo en Dirk Smidt, biedt daarnaast een compleet beeld met dito achtergronden. Het is een verdiend eerbetoon voor een schilder die in Leiden decennialang een leidende positie heeft ingenomen, en die nog altijd, middels een eigengereid oeuvre, blijk geeft van vitaliteit en vakmanschap.

01 **Zelfportret** - olieverf op linnen - 51 x 41 cm - 1962 - particuliere collectie

Buiten en binnen een kozijntje

Fer Hakkaart 1962-2010

Zoals bij kunstenaars van de realistische interesse niet ongewoon is schilderde Fer Hakkaart een opmerkelijk aantal zelfportretten. Een deel ervan markeert de verschillende wendingen in zijn artistieke ontwikkeling. Hier ontmoeten we dus Hakkaart de kunstenaar, als een bijzonder aspect van Hakkaart de mens. Meteen al de twee eerste zelfportretten die als kunstwerk ernstig te nemen zijn, inmiddels zijn ze bijna een halve eeuw oud, nemen ons mee naar deze invalshoek. En achteraf bezien werpen ze hun spotjes tot op zijn werk van vandaag.

Het eerste zelfportret, dat van 1962 dateert, toont ons Hakkaart als een man van de schilderkunst als vak (afb. 01). Zittend in zijn atelier wendt hij zich frontaal en zelfbewust naar ons toe, met het opgespannen doek, een met verf besmeurde veeglap en potjes verf en vernis direct in de buurt, met de blik gespannen maar met de handen nog in rust. Als een kunstenaar dus die weet wat hij wil en wat hij doet en vooral als een kunstenaar die nadenkt voordat hij iets doet. En daarin een tegendeel van het van alle remmen losgebroken schilder-dier dat in 1962 in de mode was. Nog altijd is Hakkaart een kunstenaar van de andere, de meer methodische soort. Het eigen vak, zowel de artistieke uiting als het ambacht, vat hij zeer serieus op. Elk werk wordt met de grootste zorgvuldigheid voorbereid en uitgevoerd en wat er aan kennis te verzamelen valt over de techniek en over de kunsthistorische achtergrond van het eigen vak staat gerangschikt in zijn boekenkast en zit opgeslagen in het hoofd. Toch is ook in dat eerste zelfportret deze achtergrond de enige achtergrond niet. Een venster onmiddellijk links opzij ziet uit op een wereld buiten de deur. Het fragment ervan dat de doorkijk ons gunt is op zichzelf weinig bijzonder – een onduidelijk stukje stad – maar zijn loutere aanwezigheid in dit schilderij kan niet willekeurig zijn. Het doet ons iets kennen van een persoonlijke interesse van Hakkaart de kunstenaar: de interesse voor wat er ook buiten het atelier en buiten het voorbeeld van andere kunst nog voor een schilder valt te ontdekken.

Het tweede zelfportret, dat een jaar later werd geschilderd, toont dezelfde interesse als een gegeven op zichzelf, dus los van het voorwerp ervan (afb. 16). Alleen Hakkaarts gezicht verschijnt er in het beeld. Dat verschijnen ditmaal schuin geplaatst en eigenlijk op een achtergrond daar het opduikt tussen twee gordijntjes achter een vensterkozijntje. Rond de mond speelt een lachje dat tegelijk geamuseerd en welwillend is terwijl een blik die naar ons is gericht ons lijkt uit te nodigen om ook zelf even te willen kijken. Hakkaart zag het zijne al van achter zijn kozijn, vanuit een positie dus als observator, niet als onmiddellijk betrokken deelnemer in wat er viel te zien. Wel is uit het kozijntje het vensterglas weggebroken. De openheid die het resultaat is verheldert het zicht en maakt de afstand minder absoluut. Kennelijk mocht de afstand geen centimeter groter zijn dan ze vanwege de gegeven omstandigheid, dus misschien noodzakelijkerwijs, was.

02 **Kinderfeest** - olieverf linnen op karton - 31 x 40 cm - 1963 - particuliere collectie

Wat zag Hakkaart vanuit zijn observatiepost? Enkele andere werken van 1962 en 1963 tonen ons binnen hun overzichtelijke formaat een panoramisch beeld van wat voor minder nauwkeurige observatoren het gewoel van een menigte zou zijn. Het blijken verzamelingen van menselijke individuen, namelijk van de individuen van een 'Volksbuurt', van een 'Kermis' en van een 'Kinderfeest', schuin van boven gezien tegen een decor van minimumwoningen en andere schamele bouwsels (afb. 02). Een sociaal realisme, kan men desgewenst zeggen, ofwel een schilderkunst van het genre. Gezien de afstand tot het totaal, letterlijk en ook naar de geest, is het sociaal op de wijze van – om meteen maar het grootste voorbeeld te noemen – de boerentaferelen van Pieter Brueghel de Oude, waar het dansen en het schransen aan de boer overgelaten blijft. De wijze van een Jan Steen, die de eigen persoon tot deelgenoot maakte van sommige van de feestelijkheden in zijn werk, is niet de wijze van Hakkaart.

Geobserveerd zoals bij Brueghel blijft de verhouding wanneer vervolgens, niet meer dan een jaar later, de letterlijke afstand wordt opgeheven en op details van dezelfde sociale wereld wordt ingezoomd. 'Vliegenvangers', 'Twee wachtende vrouwen', 'Voetballende jongens', alle van 1964, zijn er een paar voor beelden van (afb. 17). De nabijheid die Hakkaart zich er permitteerde is die van het zicht door een telelens. De mensen, van wie we meestal alleen het hoofd en de schouders krijgen te zien en ook deze zelden volledig (de 'Voetballende Jongens' vormen in dit opzicht de uitzondering) blijven gevangen in een wereldje dat alleen hun eigen wereldje is. Misschien verborg Hakkaart iets van zichzelf in de pierrots die er af en toe verdwaald blijken geraakt en misschien kon hij als kunstenaar meevoelen met het schippertje van de 'Fluitist' dat op een fluitje blaast zonder zijn gezelschap tot iets te kunnen opwekken (afb. 20). Maar vaker bleef hij geheel onzichtbaar, dus achter zijn kozijntje opgesteld; hij hoorde er niet werkelijk bij.

Met de close-up taferelen van deze, de vroegste tijd, Hakkaart was 23 jaar oud, zijn een paar thema's en motieven al gevonden die in later tijd zullen worden uitgewerkt of aangevuld in dezelfde geest. Ze kondigen de thematiek aan die Hakkaart tot de zijne maken zal: die van een veelal verborgen of anderszins weinig spectaculair stedelijk leven. Vanaf die vroegste tijd al blijkt dit leven hem te hebben geboeid en vervolgens, zij het met een onderbreking van ruim vijftien jaar, tot de dag van vandaag. Op zichzelf is dat al een teken van uitzonderlijke vroegrijpheid. Maar het is ook in dat vroegste werk het enige teken niet. De picturale vormgeving van hetzelfde werk vertoont een meesterschap dat in dit stadium van een artistieke ontwikkeling slechts verbluffen kan; vanaf de close up-taferelen is ze bovendien al volledig Hakkaart. Ze is het door de zeer nadrukkelijke plasticiteit, een plasticiteit die ook in de schaduwpartijen volledig helder blijft, en door een ruimtelijke beslotenheid die soms ook letterlijk naar een bijna kubische omslotenheid neigt. Ook hierin heeft Hakkaart zichzelf al gevonden, zijn latere werk bewijst het ons. En dat vinden op een leeftijd waarop voor veel andere kunstenaars pas het zoeken begint. Bovendien trotseerde hij daarbij een tegenwind. De wegen die in diezelfde jaren 1962-1964 door de smaakmakers van de kunstwereld werden gewezen – de weg van de vitale kunstschreeuw en de weg van een neo-dada – wezen in andere richtingen. Wel waren enkele zeer te achten realisten al werkzaam, ik denk aan Westerik en Gordijn, maar dezelfde tegenwind trof ook hen. Hoe kwam Hakkaart bij juist deze destijds nog afgelegen weg terecht en van waar betrok hij meteen al aan het begin van de weg zijn vastberadenheid, zijn kennis en zijn verbazend rijpe vorm?

Een kunstenaar als Hakkaart die al zo jong zo goed weet wat hij wil en die zelfs ook kan wat hij wil heeft zijn idee niet van een leermeester, van een trend of uit een boekje. Hij kan het slechts hebben van zichzelf. Wat dat vroegste werk ons al te bekijken geeft, hoewel meer dan in het recente werk met bijmenging van een persoonlijke fantasie, zijn glimpen van een leven dat Hakkaart ook als kind en als puber al had gefascineerd. Het was een leven in de stad Leiden waar hij in 1941 werd geboren en waar hij woont tot de dag van vandaag. Eeuwen terug, in de 14^e tot en met de 17^e eeuw, was Leiden de grootste industriestad van Nederland geweest. Maar eveneens al sinds eeuwen was het de economische neergang gewend. Meer dan welke andere stad in Nederland ook - de percentages waren bekend en alleszeggend - was het de stad van analfabeten, van alcoholisten en van verminderd sociale leefpatronen, van een proletariaat dat al sinds lang tot subproletariaat vervallen was. Het was de stad waar een dubbeltje hoogstens nog wilde dromen van een toekomst als kwartje, daar het in de werkelijkheid datzelfde kwartje niet meer voor zich zag weggelegd. Tegelijk echter was het de stad die op het Leidse feest bij uitstek, de 3-octoberviering, ter kermis trok of zelfs naar het circus en daar ruim baan gaf aan de pret. Ook wie zich een jaar lang in zijn krot verscholen had kwam dan naar buiten om die ene keer volledig uit de bol te gaan en het spaargeld van dat jaar over de toonbank of langs de kassa te smijten. De jonge Fer Hakkaart, zelf getogen aan de redelijk statige Oude Singel, dus in een Leiden van de werkzame burgerij, ontdekte dat andere Leiden, het Leiden van bijstand en w.w., vlak om de hoek van het ouderlijke huis, bijvoorbeeld in de inmiddels gerenoveerde Ceciliabuurt. Bij gebrek aan acceptabel wooncomfort speelde het leven zich er af op straat, schilderachtig en in een openheid die elders niet was te vinden. En juist voor een oog als het zijne, dat het van huis uit anders was gewend, kon het een wereld van wonderen zijn. De jonge Fer zwierf er rond, met het oog wijd open. En wat hij al wist voordat hij kunstenaar was: dit was de wereld die hem boeide en die voedsel gaf aan zijn fantasie. Het was een wereld die vroeg om een realistische vorm voor zijn werk, als de enige vorm die aan haar wonderen recht zou kunnen doen. Zo lag de verhouding van meet af aan, zoals die twee eerste zelfportretten ons nog bewijzen, en zo zou ze vervolgens blijven, met in later tijd die onderbreking van een vijftiental jaren maar overigens tot de dag van vandaag.

In de kunst als vak en vormgeving komt weinig of niets uit de lucht vallen en ook Hakkaart had zijn vroegrijpe stijl niet alleen van zichzelf. Invloeden dus genoeg. Ik noemde Brueghel al, maar ook laten zich sporen retraceren van Ensor, van Koch, van Beckmann, van Max Ernst en zelfs van een man als Hakkaarts stadgenoot van meer dan vier eeuwen terug Lucas van Leyden, die met zijn taferelen van kaartspelers de eerste sociale realist was van de Nederlandse school. En allicht was er Co Westerik, Hakkaarts docent aan de avondopleiding van de Koninklijke Academie van Den Haag. Maar Hakkaart wist ook toen al wat hij schilderen wilde, was dus niet slechts een ijverige leerling maar tegelijk een leerling die oppakte wat hij voor zichzelf gebruiken kon. Wat hij als avondstudent leerde was tekenen, onder andere ook, en dit met ouderwetse grondigheid, het tekenen naar het levende model. De grafiek leerde hij elders, namelijk op de Vrije Academie, en het schilderen met olieverf en tempera leerde hij zichzelf. Met en zonder stimulans van de opleiding voegde de eigen stilistische vorm zich voor een belangrijk deel in het beeld van het realisme van de 20^e eeuw, zoals dat al sinds de jaren '20 was ontwik-

03 Douche bij zwembad - olieverf op linnen - 30x 40 cm - 1969 - particuliere collectie

o6 Draaideur - tempera/olieverf op linnen - 190 x 150 cm - 1980-1981 - Museum De Lakenhal Leiden

33 **Onderzoek** - tempera/olieverf op linnen - 100 x 100 cm - 1970 - Instituut Collectie Nederland

11 **Kermis** - olieverf op linnen - 110 x 120 cm - 2007 - eigen bezit kunstenaar

42 **Zwemsters** - olieverf op linnen - 30 x 35 cm - 1976 - eigen bezit kunstenaar

12 **Het vlot** - olieverf op linnen - 100 x 130 cm - 2008 - eigen bezit kunstenaar

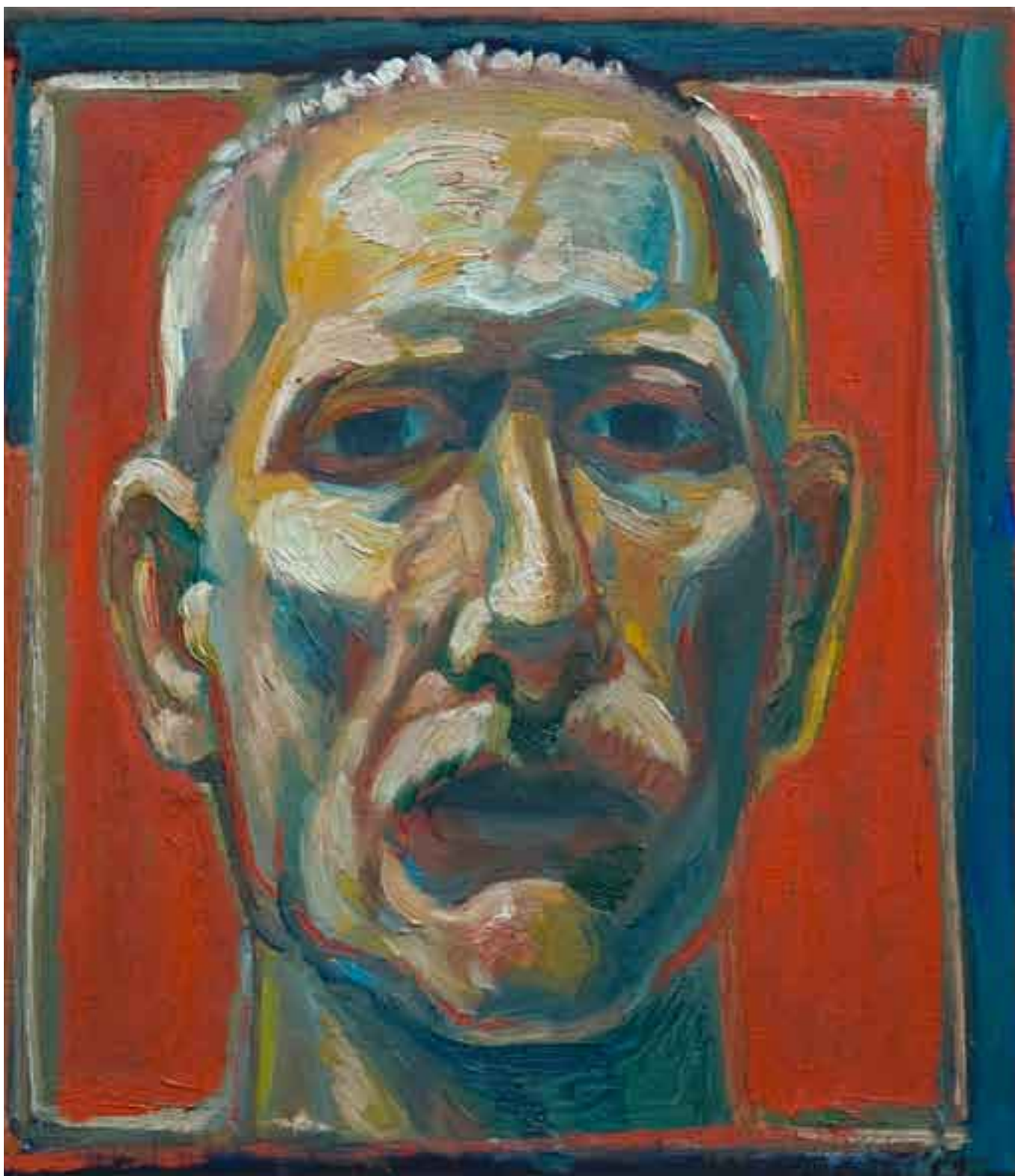

45a Rex-theater - olieverf op linnen - 70 x 100 cm - 1976 - particuliere collectie

45b Rex-theater - detail van nr. 45a

- 63 **Odysseus op reis** - olieverf op linnen - drieluik 220 x 350 cm; zijluiken zijn 220 x 100 cm; middenstuk is 220 x 150 cm - 1985 - eigen bezit kunstenaar
- 64 **Knuppel gaat zijn gang** - olieverf op linnen - 220 x 150 cm - 1986 - particuliere collectie

71 **Zelfportret** - olieverf op linnen - 50 x 40 cm - 1989 - particuliere collectie

116 Hangjongeren - olieverf op linnen - 38 x 44 cm - 2007 - eigen bezit kunstenaar

Fer Hakkaart, tekenaar

Hoewel Fer Hakkaart de tekenaar dezelfde kunstenaar is als Fer Hakkaart de schilder lijken de twee het heel wel te kunnen stellen buiten elkaar. Echt kloppen doet die indruk niet, gezien alles wat in Hakkaarts schetsboeken ligt opgeslagen aan studies en voorstudies en wat men daarvan in de schilderijen en in de tekeningen terugvinden kan. Wie van deze voorraad wil kennisnemen is echter aangewezen op een bezoek aan Hakkaarts atelier. Met de tekeningen die Hakkaart een reis door de buitenwereld waardig achtte ligt dat anders. Als artistieke uiting staan ze op zichzelf. Een andere techniek maar ook een andere werkwijze en een ander artistiek terrein, een wereld apart. Een ander oeuvre zelfs. Ook als dit andere oeuvre het enige oeuvre was geweest had de liefhebber van de kunst er zeer mee in zijn schik kunnen zijn.

Tot op zekere hoogte geldt hetzelfde voor Hakkaarts etsen, en dan met name voor die van de vroegste tijd. De voorstellingen ervan – veelal groepstaferelen van minder bedeelde maar daarom niet minder vitale stadgenoten omgeven door hun afbraakbuurt – zijn verwant aan die van de schilderijen van deze prille tijd maar staan overigens op zichzelf. Onder andere een minder zonnige, door veel grijs en zwart getekende sfeer maakt er een afzonderlijke wereld van. Bij de etsen van later tijd kan dat anders liggen; daar vinden we ook variaties op de composities van de schilderijen of de tekeningen. Misschien dat de bekijker van dit boek zo'n variatie op het spoor komt. Zelf beperk ik mijn invalshoek tot de tekeningen en wel tot die van Hakkaarts twee realistische perioden, die meer dan die van de tussenliggende tijd echte tekeningen zijn.

Het raakvlak met de schilderijen dat in het grootste deel van de tekeningen niet afwezig is blijft beperkt tot de wereld van de voorstellingen. De directe overeenkomst is zeldzaam, maar ook in de tekeningen gaat het dikwijls om wat Hakkaart wilde opvallen van het doen en laten van de minder opvallende medemens in de minder bedeelde buurten van de stad. Het is de stad Leiden, zoals bekend: de stad waar hij woont, die hem bevalt – en die hij als weinig anderen kent. Nog meer echter dan in de schilderijen had het in de tekeningen ook een andere stad kunnen zijn, hoewel liefst een even boeiende en sfeervolle stad. Elementen van sfeer, van atmosfeer, van poëzie, van fantasie veroverden er een groter aandeel in de uitdrukking. Dat verschil heeft van doen met de techniek, bijvoorbeeld met de transparantie van het totale beeld van de tekening en van de toegevoegde kleur, en met het geelwit van het papier dat hier en daar zichtbaar blijft en dat dan tot geelwitte ruimte wordt. Zeker heeft het ook van doen met de werkwijze, namelijk met de improvisatie die aan ook een minder gecontroleerde fantasie haar kansen liet.

Nogal wat van de tekeningen werden met aquarelverf van een bescheiden kleurigheid voorzien of Hakkaart bracht er met verdunde inkt kleine of grote schaduwpartijen aan. Aan hun identiteit van tekening doet de toevoeging echter niet af. Wat ook deze tekeningen tot tekening maakt, en tot echte tekeningen bovendien, is een enkelvoudige lijn van de pen die er in alles de weg wijst. De lijn is meestal een contourlijn, die niet slechts het silhouet van het motief afbakent maar tegelijk

133

Hommage aan Max Ernst

tekening pen inkt gouache gewassen

27 x 36 cm

1977

particuliere collectie

de plastiek voelbaar maakt, soms daarin bijgestaan door lichte, de welving van de vorm volgende arceringen in de schaduwzijden van de vormen. De lijn zelf is een doorgaande lijn, die zonder merkbare onderbreking het ene deel van het motief na het andere deel oproept en definieert. Deze verbondenheid spreekt niet voor zichzelf, integendeel. Immers de hoeveelheid inkt die een pen kan torsen zonder aan het knoeien te worden gebracht legt ook aan de lijn zijn beperking op. Al naar gelang de voorraad op de pen kan deze lijn te dun of te dik worden of stippels vormen waar ze niet zijn gewenst. Hakkaart verlangt regelmaat en continuïteit van zijn lijn, zodat het om te beginnen zaak is om de pen telkens weer op tijd en nooit te royaal of te zuinig van inkt te voorzien. Daarbij maakt hij het zichzelf nog moeilijker door zijn voorkeur voor Japans papier. Het oppervlak van dit papier is minder regelmatig vlak dan dat van de meeste andere papiersoorten, zodat het de pen al gauw op zijn weg doet struikelen. Maar van Hakkaart mag de pen dat dus niet. Minder technisch is de moeilijkheid die volgt uit het feit dat een lijn van de pen, anders dan een lijn van het potlood, niet meer kan worden weggewerkt. Niet meer dan één keer kan ze worden gezet, zodat ze met die ene keer op precies de juiste plek terecht moet komen. Voor een tekenaar als Hakkaart, voor wie een tekening iets anders is dan een vrijblijvende schets, ligt ook daar een uitdaging. Toch is voor de kunst ook deze opgave de belangrijkste niet. Het belangrijkste is de vraag waar die juiste plek te vinden is en hoe de lijn er de beelden en motieven kan toveren die van de tekening ook nog een kunstwerk maken. Bij andere kunstenaars ziet men wel gebeuren dat deze plek al vooraf wordt bepaald door een voortekening met potlood, die achteraf weer verdwijnt. Of anders door een nauwkeurige voorstudie die voor de definitieve tekening wordt uitvergroot. Zo echter werkt Hakkaart niet. Tot mijn verbazing kreeg ik van hem te horen, dat in de meeste gevallen bij hem dat toveren in één keer gaat, zonder voortekening met potlood en zonder voorstudie, gewoon met niets dan het papier, de pen en de inkt als vertrekpunt en hoogstens een vaag idee in het hoofd omtrent het gewenste resultaat. En voorts, dat het daarbij de herinnering en de fantasie zijn en vooral ook de hand aan de pen die aan de pen een weg mogen wijzen. Wat na een

134 Buurtgesprek - ets aquatint - 18,5 x 24 cm - 1962 - eigen bezit kunstenaar

135 Zelfportret - ets aquatint - 22,5 x 30,5 cm - 1963 - eigen bezit kunstenaar

139 **Carnavalsavond** - ets aquatint - 21,5 x 24 cm - 1963 - eigen bezit kunstenaar

148 **Clown en pierrot** - tekening: pen inkt aquarel - 24 x 30 cm - 1964 - particuliere collectie

149 **Kermis** - gouache - 40 x 45 cm - 1962 - particuliere collectie

163 Travestie in openbaar toilet - ets droge naald - 29,5 x 45 cm - 1979 - eigen bezit kunstenaar

164 Modeshow voor vier dames - ets droge naald - 29,5 x 45 cm - 1979 - eigen bezit kunstenaar

188 Bezoek van een kunsthandelaar - tekening; pen inkt - 17,5 x 26,5 cm - 1996-2010 - eigen bezit kunstenaar

189 Feest - pen inkt - 10 x 40 cm - 2010 - eigen bezit kunstenaar

190 Feestje - tekening; pen inkt - 17,5 x 26,5 cm - 1996-2010 - eigen bezit kunstenaar

Hakkaart en de kunst van Oceanië

Jeugdherinneringen

Wie dezer dagen toevallig Fer Hakkaart mocht tegenkomen in de oude Leidse binnenstad, op zijn gang naar de verf- en penselenwinkel, zou niet kunnen bevroeden dat 'deze heel nette meneer met dure schoenen en dito kostuum' (van Rijckevorsel 2009, p. 13) ruim een halve eeuw geleden in de Caeciliastraat in een verwoed gevecht gewikkeld was met een schoolvriendje, nu de schrijver van dit hoofdstuk. Het vriendje lag boven en Fer lag onder, maar dit betekende niet dat het vriendje gewonnen had, want Fer had zijn armen om diens nek geklemd in een soort houdgreep. Geen van beiden wenste zich over te geven. Zo moeten ze toch zeker wel een kwartier lang gelegen hebben. Deze patstelling werd pas opgeheven toen de schoolbel het einde van het speekwartier inluidde. De beschreven passage is illustratief voor Hakkaart's vasthoudendheid. Zo is hij in zijn leven als kunstenaar zijn eigen baan gegaan, zich niets aantrekkend van modestromingen in de kunstwereld, 'niet behoren[d] bij de gecanoniseerde avant-garde' (van Wessem 1965, p. 665). Ook andere gebeurtenissen in zijn jeugd wijzen vooruit naar later. Bij het knikkerspel [1] toonde Fer meer dan alleen maar wedstrijdmentaliteit. Hij bleek ook over een subtiele vingervaarigheid te beschikken. Zo delicaat als hij een knikker vast kon houden en het juiste effect meegeven bij de worp, zo delicaat zou hij later de tekenstift, de etsnaald en het penseel vasthouden om daarmee wonderlijke dingen te bewerkstelligen. Overigens kon hij toen al meesterlijk de gecompliceerde afbeelding op een puzzel natekenen die zijn vriendje met Sinterklaas had gekregen: zeventiende-eeuwse legers op het slagveld, een kleurrijk geheel met paarden, sjerpen en wapperende banieren.

Het Rijksmuseum voor Volkenkunde als bron van fascinatie

En welke schatten ontdekten wij ... in deze volkomen stille kamers, waar ons hart vaak huiverde en bijna stilstond van die schoonheidsontroeringen der jeugd, die welhaast heviger waren dan de felste ontroeringen der liefde ... Je zoudt hier weken en weken moeten doorbrengen, je zoudt telkens opnieuw moeten terugkomen ...

(Jef Last, *Gedachten onder water*, Amsterdam, 1945, pp. 15, 17)

Fer Hakkaart is van jongs af aan thuis in het Rijksmuseum voor Volkenkunde [2] en komt er tot op de dag van vandaag telkens weer opnieuw terug. De eerste keer dat hij het museum bezocht zal hij, naar eigen zeggen, een jaar of vijf, zes geweest zijn en was hij er door zijn ouders mee naar toe genomen. Het museum ademde toen een andere sfeer dan nu: 'er waren slechts voorwerpen, foto's en tekstbordjes, soms met punaises, spelden of spijkertjes opgehangen.' Van alle afdelingen was die van Nieuw-Guinea favoriet: 'Het interessantst vond ik Nieuw-Guinea ... Daar stonden toen nog een paar levensechte gipsen poppen opgesteld van twee mannen

1. Beeldengroep van Papoea's uit het westelijk deel van het Centrale Bergland van Nieuw-Guinea in het Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden, 1940. De lichaams-
tooi bestaat uit voorwerpen verzameld in 1939 tijdens een wetenschappelijke expeditie van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap naar toen nog onbekende gebieden. De mannelijke figuren zijn gemodelleerd door de beeldhouwer Smout, de vrouwelijke figuur door de beeldhouwer P. Damsté.

en een kleine vrouw uit het Centrale Bergland, met hun op het lichaam gedragen sieraden en peniskokers (afb. 1). [3] Als de suppoost er niet was, dan werd zo'n peniskoker even opgelicht om te kijken wat er onder zat. Ik zou het nu niet durven, maar toen werd er om gelachen ... ' Fer Hakkaart was vermoedelijk niet de enige knaap die bij het zien van deze poppen ondeugende neigingen kreeg. In 1955 zag de directie zich genoodzaakt de figuren te verwijderen '... daar deze aanstoot bleken te verwekken bij bepaalde groepen bezoekers, dan wel aanleiding gaven tot minder gewenste belangstelling van de opgroeiende jeugd' (Pott 1957, p. 12). De kleine Fer, hoe jong hij ook was, had echter ook oog voor de kunst van de Papoea's die hij in het museum zag: 'Maar dat die mensen van Nieuw-Guinea met stenen bijlen die beelden en schilden en andere voorwerpen maakten ... schitterend. Mensen die in het stenen tijdperk leefden, dat vond ik grandioos ... Ik vond die zalen fantastisch, ook de foto's die er hingen die ik gezien heb, van Gerbrands [4] bijvoorbeeld, van Asmat houtsnijders'. De fascinatie van toen zet zich in het heden voort, bijvoorbeeld bij het zien van wanden vol met boombastschilderingen van Australische aborigines in een recente tentoonstelling. [5]

Westerse kunstenaars in de ban van de kunst van Oceanië

'De kunst van Oceanië is inderdaad verbijsterend ... verbijsterend mooi ... eh ... nou ja, het kan niet beter' (Fer Hakkaart, interview door Dirk Smidt, 2010)

In gesprekken met Hakkaart komt regelmatig naar voren hoe belangrijk de kunst van Oceanië voor hem is. Zijn bewondering geldt ook de makers. Over hen zegt hij bijvoorbeeld 'die onbevangenheid hebben wij niet meer'. Op zich is het niet uitzonderlijk dat een kunstenaar als Hakkaart in de ban is geraakt van de kunst van Oceanië. Veel beroemde collega's gingen hem voor en hadden ook kunst uit Oceanië in hun ateliers (afb. 11). Sommigen reisden zelfs naar Oceanië. Eén van de eersten was Gauguin. Nog voordat hij in Tahiti arriveerde, schetste hij al voorwer-

11. Braque in zijn atelier in Parijs. Op de wand rechtsboven hangt een schild van de Asmat. Ca. 1950.

Biografie

1941 Ferdinand Maria Hakkaart komt op 12 maart 1941 ter wereld te Leiden, tien minuten na zijn tweelingbroer, George. Nadien worden nog twee zoons en een dochter geboren. Moeder Anna Theodora Wilhelmina Bergmann (*24 maart 1912) was eind jaren dertig vanuit Wilhelmshaven naar Nederland gekomen om werk te vinden. Vader Ferdinand Hakkaart (*22 augustus 1905), begonnen als seminarist maar uitgetreden om met haar te kunnen trouwen, doet op het bedrijfskantoor bij de Rotogravure de inkoop.

1944 Nog in de oorlog, op 27 december, verhuist het gezin naar het centrum, 'binnen de singels', Oude Singel 72A, waar het tien jaar lang woont. Vanuit het huis kijkt men uit op de Marekerk en op de kroegen ernaast waarvan klanten soms dronken in de gracht vallen. Door die gracht varen rijnen en vissersschepen van en naar Katwijk.

De kinderen Hakkaart kunnen goed tekenen. Door hun ouders worden ze vaak meegenomen naar Stedelijk Museum De Lakenhal, maar ook naar het Rijksmuseum van Oudheden en het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Hier is Hakkaart gefascineerd door de koppensnellers, die nog in het stenen tijdperk leefden en prachtige beelden maakten. Hij wil vanaf zijn zesde jaar al schilder worden en let in De Lakenhal vooral op de technieken van de bewonderde schilders zoals het rechter deel van het drieluik 'Het laatste oordeel' van Lucas van Leyden, waar zondaars de vlammen van de hel in worden gedreven. Andere belangrijke impressies zijn het volkse leven in de stad: mensen die hun rommel naar de voddendoer brengen en eigenaardige figuren die slechts bij de terugkerende 3 oktobervieringen uit hun hollen lijken te komen. De binnenstad van Leiden heeft Hakkaart altijd veel inspiratie geboden en hij is er altijd blijven wonen.

1948 Hakkaart volgt de katholieke lagere school in de Ceciliestraat in De Camp, een vervallen buurt met veel armoede en slonzigheid. In de begintijd op de Academie schetst hij deze buurt veelvuldig. Mensen zitten daar veel op straat en hij herinnert zich een paard dat vanuit een voordeur naar buiten keek. Pittoreske taferelen levert ook de kermis, zoals de man met het aapje, nikkelen nelis dansend met een ledenpop en 'De dikke dame'. Hakkaart maakt in 1965 een schilderij 'Straatmuzikant met ledenpop' (afb. 23). Op de lagere school is hij maar beperkt bij de les: behalve geschiedenis interesseert de leerstof hem niet zo en eigenlijk wil hij alleen maar kijken en tekenen. Al vroeg is Hakkaart een uitgesproken 'kijker'.

Een belangrijke vriend van Hakkaart op de lagere school is Dirk Smidt, die tegenover de Lakenhal woont in een huis met het opschrift 'Bond van Huis-eigenaren'. Smidt wordt later conservator Oceanië in het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Met hem voetbalt hij op een plaatsje achter Dirk's huis, waar binnen veel kunstvoorwerpen te zien zijn uit Indonesië, waar de familie Smidt vroeger lang had gewoond. Later, in de jaren zestig, komt Hakkaart daar ook in aanraking met de kunst uit Afrika en Oceanië, die wordt verzameld door twee broers van Dirk. Dirk's tien jaar oudere broer Ad studeert piano en fluit aan het Conservatorium en heeft grote invloed op de ontwikkeling van de muzikale smaak van Hakkaart. Hij zal later tijdens het werk naar muziek luisteren die geïnspireerd is door alles wat Ad hem laat horen, o.a. Milhaud, Poulenc

Fer en George Hakkaart 1950

*Feest bij Hakkaart thuis met linksboven
Anna Hakkaart-Bergmann en rechts
Ferdinand Hakkaart 1962*

Portret Ad Smidt 1963

Voorpagina personeelsblad van
'Rotogravure' 1965

Toegangsbewijs Koninklijke Academie 1958

en Stravinsky. Ad is het ook die Hakkaart in contact brengt met de Japanse, Italiaanse en Nederlandse prentkunst.

1953 Na de lagere school gaat hij ter overbrugging naar de ambachtsschool, richting metaalbewerking. Dat is niets voor Hakkaart, behalve het smeden, waarin hij zijn creativiteit kwijt kan. Na een jaar is hij oud genoeg om naar de Rotogravure te kunnen, waar hij wordt geschoold tot retoucheur en fotograaf. Hier leert hij met de hand diapositieven en -negatieven, gelatine-emulsies op groot formaat, bijwerken. Het gaat vooral om afbeeldingen voor kunstboeken, waarmee hij zijn beeldtaal verrijkt terwijl hij leert met de grootste precisie te werken. Gedurende een jaar volgt hij daarnaast avondonderwijs reclametekenen en vier jaar lang één dag per week de grafische school in Utrecht.

1958 Hakkaart is zeventien als hij besluit, geheel op eigen houtje, naar de avondopleiding decoratief en illustratief tekenen aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag te gaan. Deze deeltijdopleiding ligt binnen zijn mogelijkheden, zonder dat hij daarvoor steun van anderen nodig heeft. Directeur is daar J.J. Beljon, die het werk van kandidaten beoordeelt en Hakkaart zonder enige aarzeling toelaat. Hakkaart financiert deze opleiding met geld dat hij eerder had verdiend met het sorteren van bloembollen in de avonduren na zijn werk bij de Rotogravure. Pas na een maand vernemen zijn ouders dat hij 's avonds de Academie bezoekt. Gedurende vier jaar heeft hij daar vijf avonden per week les en het laatste jaar vier avonden, wat een verademing is. 's Morgens om acht uur naar de Rotogravure tot vijf uur. Dan naar de Academie van zeven tot tien. Thuisgekomen tekent en etst hij tot diep in de nacht. Vervolgens komt hij 's morgens vaak te laat op het werk, hetgeen aanleiding is van zijn loon geld in te houden. Het is een streng regime.

In het avondonderwijs worden alle vormen van tekenen onderwezen maar schilderen en etsen niet. Hakkaart beziet de dagstudenten met enige afgunst en ervoer de avondopleiding als tweederangs. Dit prikkelt hem de andere disciplines dan maar met veel inzet zelf onder de knie te krijgen: etsen, schilderen, olieverf, gouache, aquarel en pastel, ook met tempera, die hij zelf maakt, vooral zwart-wit. Een van de dagstudenten is de Leidse beeldhouwer Frans de Wit (1940- 2004), met wie hij goed bevriend raakt. Hakkaart's docenten zijn o.a. Beuning, Koppenhagen en Westerk.

1961 Eind dat jaar wordt hij onder de wapenen geroepen. Hij krijgt het voor elkaar gedurende de zomertijd zijn opleiding tot hospitaalsoldaat in Amersfoort te doen en daarna te worden gestationeerd in de Morspoortkazerne te Leiden. Zo kan hij de avondopleiding aan de Academie voortzetten en weer in Leiden wonen. Hakkaart is niet weg te krijgen uit Leiden.

1963 Afronding van de avondopleiding decoratief- en illustratief tekenen aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.

1964 Drieëntwintig jaar oud, en een half jaar na het eindexamen van de Academie, neemt Hakkaart ontslag bij de Rotogravure en wijdt zich fulltime aan de kunst. Gedurende twee jaar heeft hij via de gemeente Leiden een atelier in de Witte Molen aan de Kanaalweg, waarna hij het atelier met woonruimte van Will